

NAQQOShLIK MAKTABLARI VA NAQQOShLIK SAN'ATIGA HISSA QO'SHGAN NAQQOSh USTALAR XAQIDA MA'LUMOT

Tilovov Asqar

Qarshi davlat universiteti

magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6529431>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 01-may 2022

Ma'qullandi: 10- may 2022

Chop etildi: 14- may 2022

KALIT SO'ZLAR

bronza, o'rta osiyo,
fayoztepa, dalvarzintepa,
buxoro, samarqand,
farg'ona, toshkent,
xonliklar, geometrik,
islamiy, girix, kompozitsiya,
ritm,

ANNOTATSIYA

O'zbek xalqining ko'p asirlik tarixida xali amaliy bezak san'ati madaniy merosimizning asosiy qismini tashkil etadi. O'zbek diyorida vujudga kelib, gullab yashnagan amaliy san'at turlari bemsil va betakrorligi bilan dunyoga mashhur. Bu taraqqiyot bosqichi xaqida fikr yuritar ekanmiz, o'zbek amaliy bezak san'atining kelib chiqishi insoniyatning ilk davri, ya'ni ibtidoiy jamoa davriga borib taqalishining guvohi bo'lamiz.

O'lkamiz zaminidagi arxiologik qazishlar natijasida topilgan yodgorliklarning guvohlik berishicha insonning jismga badiiy ishlov berish usulida buyum yaratish faoliyati tosh asridayoq boshlanib, asrlar osha xozzirgacha davom etib kelmoqda. Qor va erto'la devorlariga chizilgan surat va bo'rtma tasvirlar ijtidoiy jamoa davri tarixini o'rganishning muhim manbai hisoblanadi. Paliot davrida amaliy-dekativ san'at namunolari xam keng tarqala boshladi. Buyumlarni naqsh bilan bezashga turli taqinchoqlarga, tumorlarga extioj paydo bo'lganligi arxeologlar tomonidan topilgan ashyoviy dalillar isbotlamoqda. Odamlarning o'troq xolga o'tishlari tabiat qonun-qoidalarini kuzatish simmetriya, ritm shakl tuyg'ularini o'sishiga sabab bo'ldi. Bir xil elementlarning tekis qaytarilishi yoki oralab kelishi asosida vujudga keladign o'ziga xos naqqoshlik san'atini

rivojlanishiga olib keldi. Naqqoshlik yangi tosh (neolit) asrida keng yoyildi, dekarativ-amaliy san'atning taraqqiy etishiga ta'sir ko'rsatdi. Kulolchilik va boshqa buyumlarni naqsh bilan bezash keng tus oldi.

Parallel, spiralsimon va to'lqinsimon chiziqlar, aylanalar shu davrdagi ko'pgina naqshlarning asosiy zaminini tashkil etdi. Geometrik naqshlar asta sekin sxematik odam, hayvonlar va o'simliklar dunyosidan olingan shakllar bilan boyitilib mazmunan kengayib bordi. Naqqoshlik san'ati endilikda dekarativ funksiyani bajaribgina qolmay balki kishilarning qoyaviy va falsafiy tushunchalarini xam ifodalay boshladi. Amaliy san'atga bu qadar chuqur yondashish natijasida shartlilik, stilizatsiya, ramziylikka asoslangan badiiy bezak asarlari yaratish rivojlangan. Ushbu tarixiy omil o'zbekiston milliy amaliy bezak san'atining gurkirab rivojlanishiga turtki bo'lgan va hozirgi jahonga mashhur

me'morchilik yodgorliklarimiz ulardagi ganchkorlik, koshinkorlik, naqqoshlik, hattotlik, toshqaroshlik va boshqa turdagi san'atlarning ajoyib darajadagi uyg'unligida va mujassamligidan dalolatdir. Yaqin o'tmishda o'zbek amaliy bezak san'atining keng rivojlangan, naqqoshlik, ganchkorlik, tosh va suyak o'ymakorligi, kandakorlik, pichoqchilik, bo'yrachilik, zargarlik, kashtachilik, zardo'zlik, gilmo'd'zlik, kigizchilik, savatchilik kabi turlarining o'ziga xos bajarish texnologiyalari, amaliy bezak san'at maktablari va uslublari rivojlanishiga olib keldi. O'rta Osiyo naqqoshlik san'ati qadimdan dunyoga mashhur. O'tmishda ota-bobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo'qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar hozirgacha bizni hayratga solib kelmoqda. Ko'p asrlar moboynda xalq amaliy bezak san'atining bir turi sifatida naqqoshlik o'zbek madaniyatining muhim bo'lagi hisoblanadi. Naqqoshlikning eng yaxshi na'munalari boy ijodiy fantaziya orqali birlashtirilgan naqshlar beqiyosdir. Badiiy naqqoshlik ranglarning uyg'unligida va o'ziga xos kompazitsiyalarida go'zallik yaratish san'tidir. Naqqosh usta o'z ishida ranglarning tabiiy jilosidan va uyg'unligidan bejirim shaklda material fakturasidan mohirlik bilan foydalanib yorqin ifodalikka erishadi. O'zbekistonning an'anaviy me'morchiligida naqqoshlik asosan shiftlarni, jimjimador saroy ustinarini, masjidlar, maktablar, boylarning uylari yog'ochdan yasalgan buyumlarni bezashda qo'llangan. Nozik o'simliksimon geometric naqshda o'zaro singib ketgan novdalar, shohlar va hashamatli tasvirlangan gullarning ritmik harakati, o'zbek ustalarining ishlaridagi

islamiy va girix naqshlarning klassik motivlari shiftlarining shakliga moslangan. Hozirgi paytda naqshdan me'morchilikda, uy jihozlari, mayda yog'och o'yinchoqlar, musiqa asboblari va turmushda kerakli buyumlarni bezashda foydalaniladi. Badiiy naqqoshlik san'ati hozirgi kunda keng tus olmoqda. Matbuot, radio, televideniya, kino orqali kishilar anashu san'at namunalari va uning xalq ustalari bilan tanishmoqdalar. Bu san'atkorlar orasida O.Qosimjonov, Ye.Raurov, A.Boltayev, S.Norqo'ziyev, A.Azizov, A.Isayev, B.Abdullayev, T.To'xtaxo'jayev, J.Hakimov, Z.Bositxonov, N.Torayev, T.Axmedov, K.Karimov, A.Ilhomov va boshqalar bor. Xalq ustalarimizning, ulardan ta'lim olgan shogirtlarining ishlarini toshkentdagi amaliy san'at muzeyida, ko'rgazma zallarida, badiiy salonlarda, shuningdek turarjoy va jamoat binolarida, masalan Toshkent davlat sirki, Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri, Milliy akademik drama teatri, Temuriylar tarixi muzeyi, Oliy Majlis va shahar hokimiyati binolari, metro stansiyalari, mehmonxonalar, kabi ma'muriy va maishiy inshootlarda ko'rish mumkin. Hozirgi vaqtda maktablarda va maktabdan tashqari muassasalarda to'garaklar tarmog'ini kengaytirish vazifasi qo'yilmoqda. Xalq naqqoshlik san'atini o'rganish o'quvchilarda badiiy didni, mehnatsevarlikni rivojlantirishiga va fikrlash qobiliyati o'sishiga xizmat qiladi. Naqqoshlik maktablari xonliklar davrida xalq amaliy san'ati ustalari Xiva, Qo'qon, Buxoro, Samarqand kabi shaharlarda yig'ila boshladilar. Ko'pincha Farg'ona va Buxoro naqqoshlari Samarqandga Qo'qon Marg'ilon ustalari Toshkentga kelib ko'pgina binolarni bezar edilar. Bu esa naqqoshlik maktablarining yanada

rivojlanishiga, o'ziga xos kompozitsiyalarning yaratilishiga, ranglar majmuasini boyitishga juda katta rol o'ynaydi. Lekin bu naqshlar bir-biriga o'xshasada, xar bir naqqoshlik maktabi o'zining alohida kompozitsiyasi, ish uslubi, rang koloriti bilan ajralib turadi. **Toshkent naqqoshlik maktabi** naqshlari o'zining nafisligi va ranglarning bir- biriga asta-seki o'tishi, aniq bir koloritga qat'iy rioya qilinishi, geometrik va o'simliksimon naqshlarning ko'p ishlatilishi bilan ajralib turadi. Naqshlar ko'pincha yashil gammada ishlanadi. Islimiy naqshlarda oygul, paxta, bofta, uchbarg, shukufta, bargli gul va boshqa elementlar aniq stillashtirilgan murakkab girix naqshlari xam keng qo'llangan. Naqqosh ustalaridan Olimjon Qosimjanov, Yoqubjon Raupov, Jalil Hakimov, Toir To'xtaxojayev, Zokir Bositxonov, Maxmud To'rayev, Anvar Ilhomov va boshqalar Toshkent naqqoshlik maktabi asoschilaridirlar. O'zbek naqqoshlik maktabini rivojlantirishda samarali hissa qo'shgan Olimjon Qosimjonovning talantli shogirdi O'zbekiston xalq rassomi Jalil Hakimovdir. J.Hakimovning naqshlarini e'tibor berib kuzatsak, undagi naqshlar elementlarga boyligi, aniq, ravonligi, yorqin yashil koloritda bo'lishi bilan ajralib turadi. U gulli girix kompozitsiyalarini juda ko'p ishlagan. J Hakimov O'zbek milliy naqqoshlik san'ati an'analarini puxta egallagan, uni samarali davom ettirgan san'atkordir.

Xiva naqqoshlik maktabi xiva naqshi Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Buxoro naqshidan tubdan farq qiladi. Xiva naqshida asosan zangori va yashil ranglar juda ko'p ishlatilgan. Islimiy naqsh kompozitsiyasida novda, marg'ula, shukufta, barg, no'xat, gul, oddiy oyguldan tashkil topgan. Ko'pincha yulduz hosil

qiluvchi girixlar ishlatilib, orasi spiralsimon islimiy naqsh bilan boyitilgan. Xiva naqshlari umuman madoxilli naqshlar asosida tuziladi. Xiva naqqoshlik maktabining yorqin nomoyandalari A.Boltayev, R.Masharipov, O.Yoqubov, E.Sapayev va boshqalar.

Buxoro va Samarqand naqqoshlik maktablari Buxoro naqshi kompozitsiyalarining murakkabligi joziba dorligi bilan ajralib turadi. Buxoro naqshlarida murakkab girixlar aniq va puxta o'lchamda ishlatilishi, o'simliksimon naqshlarining yaproq, meva, gulbarglar ritmiga alohida e'tibor berilishi bilan farqlanadi.

Samarqand naqshlari Toshkent, Farg'ona naqshlariga o'xshab ketadi. Samarqand naqshlari o'ta guldorligi, barg va gullarning o'ta xarakatchanligi, jonliligi bilan farq qiladi. Naqshlar avval zangori, keyin esa yashil rang gammasida ishlangan. Usta Raxmonqul, usta Jamoliddin, usta Abduzohid, usta Sharif, usta Alimjon, usta Boqi, keyinchalik usta Jalol va Bolta Jalilovlar kabi naqqoshlar Samarqand naqqoshlik maktabini yaratilishiga asos soldilar va uning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdilar. Xonliklar davrida xalq amaliy san'ati ustalari Xiva, Qo'qon, Buxoro, Samarqand kabi shaharlarga yig'ila boshladilar. Ko'pincha Farg'ona va Buxoro naqqoshlari Samarqandga, Qo'qon va Marg'ulon ustalari Toshkentga kelib ko'pgina binolarni bezar edilar. Bu esa naqqoshlik maktablarining rivojlanishiga, o'ziga xos kompozitsiyalarni yaratilishiga, ranglar majmuasini yanada boyitishda juda katta rol o'ynaydi. Lekin u naqshlar bir-biriga o'xshasada, xar bir naqqoshlik maktabi o'zining alohida kompozitsiyasi ish uslubi va metodi bilan ajralib turadi.

Xulosa: mustaqillikka erishganimizdan so'ng O'zbekistonda ta'lim sohasida keng imkoniyatlar ochildi, vatanimizning xalqoro sahnadagi muvaffaqiyoti, obro' e'tibori va o'rni milliy o'zligimizni anglashda, san'at ta'limi fanlari yetakchi mavqeyi kasb etib, xar bir fuqaroning mamlakat taqdiri uchun mas'ullik hissini yanada oshirishga xizmat qiladi. Yuqorida bayon etilgan fikrlardan xulosa shuki o'sib kelayotgan yosh avlodga san'at va dizayn mashg'ulotlarini xam

amaliy, xam ilmiy nazariy jihatdan yaxshi o'qitilishi shart. O'tmish tarixdan aniq ma'lumki, qadimdan naqqoshlik san'atining ilmiy asoslarini qo'llash natijasida, kattayutuqlarga erishganlar. Bularni o'quvchilarga o'qitishda didaktiv prinsiplarning asosiysi hisoblangan ilmiylik prinsipi yetakchi o'rin egallashi lozim. Men o'zimning ilmiy maqolamda naqqoshlik maktablari va nomayondalarini tarixini bayon etdim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimov S.S Naqqoshlik "O'qituvchi" 1982
2. Abdullayev N. San'at tarixi "O'qituvchi" 1986
3. Manakova V.N O'zbek xonadonining badiiy bezash madaniyati "Adabiyot va san'at" nashriyoti 1989
4. Bulatov S.S O'zbek xalq amaliy bezak san'ati "Mehnat" 1991
5. Bositxonov Z. Xandasiy naqsh (girihi) larining yechimlari "Ochiq jamiyat instituti Ko'mak jamg'armasining O'zbek Vakolatxonasi" 2002
6. Arxiv.uz